

IHMISET JA AINEISTO

—•—
HELKA RIIONHEIMO

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
JOENSUUN YLIOPISTOSSA 21.
HUHTIKUUTA 2007

Kielikontaktitutkimuksessa on tapana puhua kielten kontakteista, kahden tai useamman kielen kohtaamisesta. Sanotaan esimerkiksi, että kielet lainaavat sanoja toisiltaan tai että jokin kieli vaikuttaa toiseen kieleen. Kielikontakti on tieteen metafora, vertaukseen perustuva kielikuva. Tässä vertauskuvassa kielet kuvataan itsenäisinä olioina, jotka toimivat aktiivisesti: ne kohtaavat toisensa, ne mukautuvat toisiinsa ja ne voivat ottaa vastaan aineksia toisesta kielestä tai vuorostaan antaa jotain toiseen kieleen.

Kieltä ei kuitenkaan ole olemassa ilman kielen käyttäjiä. Todellisuudessa toisiaan eivät kohtaa kielet vaan eri kielten puhujat. Mitään ei siirry kielestä toiseen, ellei ole ihmisiä, jotka alkavat käyttää toisen kielen sanoja tai rakenteita puheessaan tai kirjoituksessaan. Kielten kohtaaminen on aina ensisijaisesti puhujien välistä kohtaamista. Kielet eivät mukaudu itsestään toisiin kieliin, vaan puhujat venyttävät ja mukauttavat niitä. Kielen käyttäjistä riippuu, mitä kielen tarttuu mukaan toisesta kielestä.

Väitöskirjassani puhun kielikontaktista ja viron kielen vaikutuksesta inkerinsuomalaisten suomen kieleen. Kirjoittamassani tekstissä kieli ja sen sanat ja rakenteet elävät omaa elämäänsä irrallaan kielenpuhujista.

▷

Väitöksenalkajaisitelmässäni haluan kuitenkin kiinnittää huomion niihin ihmisiin, joiden haastatteluista tutkimusaineistoni on koottu. Heidän elämässään on toteutunut se kielikontakti, jonka kielellisiä seurauksia väitöskirjani käsittelee — ilman heitä ei voisi olla tätä tutkimusta.

Kielikontaktit tapahtuvat aina tietyssä historiallisessa kehityksessä, ja monet kielestä riippumattomat asiat vaikuttavat siihen, millaisiksi kontaktit muodostuvat. Tietyt maailman tapahtumat johtavat eri kielten puhujat kosketuksiin toistensa kanssa. Poliittiset ja sosiaaliset olosuhteet määräävät, mistä kielestä tulee hallitseva ja minkä kielen käyttö jää vähäisemmäksi.

Inkerinsuomalaisten tapauksessa historiallisia juuria on lähdettävä hakemaan 1600-luvulta saakka. Tuon vuosisadan alussa nykyisen Pietarin ympärillä sijaitseva alue liitettiin osaksi Ruotsin valtakuntaa, ja suuri osa alkuperäisistä asukkaista pakeni Venäjän puolelle. Heidän tilalleen alkoi muuttaa väkeä Suomesta. Tätä aluetta nimitetään Inkerinmaaksi ja sen suomalaista sukujuurta olevia asukkaita inkerinsuomalaisiksi. Heidän puhumansa kieli on suomen kielen murre, ja se muistuttaa läheisesti Kaakkois-Suomen murteita.

Inkerinmaan suomalaisasutus lisääntyi niin, että suomalaisista tuli joksikin aikaa alueen enemmistökansa, kunnes Inkerinmaa liitettiin 1700-luvulla jälleen osaksi Venäjää. Nevajoen suuhun perustettiin uusi pääkaupunki Pietari, joka alkoi vetää puoleensa maan venäläistä valtaväestöä. Inkerinsuomalaiset joutuivat 1800-luvun kuluessa yhä selvemmin vähemmistöasemaan, mutta heidän kulttuurinsa ja kielensä säilyivät kuitenkin elinvoimaisina maaseutualueilla. Suomalaiset asuivat pitkälti omissa kylissään, ja kielen säilymistä tuki-

vat luterilainen uskonto ja suomenkielinen kansakoululaitos.

Tämä kielen kannalta vielä melko vaihe jatkui 1900-luvun alkupuolelle, johon ajoittuu myös tutkimuksessani haastatteltujen inkerinsuomalaisten lapsuus. Vaikka he olivatkin syntyneet Venäjän valtakunnassa ja lähellä maan pääkaupunkia, heidän lapsuutensa ympäristö oli melko suomenkielinen. Koulunkäynninkin he aloittivat suomenkielisessä koulussa, ja osa heistä kävi koko kansakoulun suomen kielellä. Kaikki oppivat lukemaan ja kirjoittamaan suomea, ja suomen kirjakieli oli myös inkerinsuomalaisten kirjakieli.

Neuvostoliiton alkuvuodet olivat vielä inkerinsuomalaisille hyvää aikaa, mutta kohtalo kääntyi 1920-luvun lopulla surulliseen suuntaan. Inkeriläisiä kohtasi voimakas ja väkivaltainen etninen sorto, ja suomalainen syntyperä muuttui häpeätahraksi. Venäläistämispolitiikka valtasi alaa, koulut muutettiin venäjänkielisiksi ja suomenkielinen uskonnollinen toiminta kiellettiin. Venäjän kielestä tuli väistämätön osa arkea.

Lopullisen iskun inkerinsuomalaiselle yhteisölle antoi toinen maailmansota, joka pirstoi inkeriläiset hajalleen eri puolille maailmaa. Sodan aikana Inkerinmaa tyhjennettiin lähes kokonaan suomensukuista väestöstä. Leningradin ympäristössä inkerinsuomalaiset jäivät Saksan armeijan saartorenkain sisään, ja Neuvostoliitto karkotti heidät myöhemmin kauas Siperiaan. Saksalaisten miehittämältä alueelta inkerinsuomalaiset evakuoitiin Suomeen, ja heidän sodanjälkeinen kohtalonsa on tuttu: välirauhan solmimisen jälkeen inkerinsuomalaiset palautettiin Neuvostoliittoon. Heidä ei kuitenkaan päästetty takaisin kotiseudulleen, vaan heidät sijoitettiin asumaan sodan runtelemille alueille Keski-Venäjälle.

Sekä Siperiassa että Keski-Venäjällä inkerinsuomalaisissa eli vahvana halu päästä

takaisin »kotimaalle». Monet heistä palasivat pitkien matkojen takaa Inkerinmaalle, mutta heidän ei sallittu asettua sinne asumaan. Elämälle oli etsittävä uusi suunta jossain muualla. Neuvostoliiton miehittämässä Virossa tarvittiin sodan jälkeen työvoimaa sekä maaseudulle että teollisuuteen, ja monet inkerinsuomalaiset lähtivät sinne. Viro oli heidän mielestään sopiva vaihtoehto asuinpaikaksi, koska se sijaitsi aivan kotiseudun tuntumassa ja sieltä olisi myöhemmin helppo palata Inkerinmaalle.

Virossa elämä alkoi kahtalaisissa tunnelmissa. Toisaalta inkerinsuomalaiset olivat päässeet pois Siperian ja Sisä-Venäjän köyhiltä alueilta vauraampaan Viroon, mutta toisaalta he elivät Virossa yhteiskunnallisesti hyvin alhaisessa asemassa. He olivat tulleet maahan laittomasti ja useimmiten ilman omaisuutta ja päätyivät vähän arvostettuihin töihin maataloille ja tehdasapulaiksiksi. Neuvostoyhteisössä myös heidän kansallinen syntyperänsä oli epäilyttävä. Vähitellen inkerinsuomalaiset kuitenkin sulautuivat osaksi virolaista yhteiskuntaa, ja Virossa tuli heidän kotimaansa. Kun Inkerinmaalle palaaminen tuli mahdolliseksi 1950-luvulla, monet inkerinsuomalaiset tunsivat jo juurtuneensa Viroon niin paljon, etteivät halunneet ruveta vielä kertaalleen aloittamaan elämäänsä alusta.

Vuosikymmeniä inkerinsuomalaiset peittelivät Virossa menneisyyttään ja syntyperäänsä, mutta 1980-luvun lopulla heidän historiassaan alkoi uusi vaihe. Neuvostoliiton viimeisinä vuosina inkerinsuomalaiset alkoivat järjestäytyä kansalliseksi ryhmäksi, ja Viron uusi itsenäisyys edisti kansallista heräämistä. Perustettiin Inkeri-seuroja, joiden toiminnassa inkeriläiset kokoontuivat yhteen. Kansallinen itsetunto alkoi nousta, ja myös nuoremman polven inkerinsuomalaiset alkoivat kiinnostua sukujuuristaan. Vaikenemisen aika oli päättynyt.

Historiallinen ja poliittinen tausta asettavat raamit kielikontaktille, mutta ne eivät riitä antamaan kuvaa koko tilanteesta. Tarvitaan tietoa myös kielten käyttämisestä. Vähemmistökielen kohtalo riippuu siitä, miten paljon ja kenen kanssa sitä pystytään puhumaan. Suuri vaikutus on myös sillä, miten yhteiskunnassa suhtaudutaan vähemmistön kieleen.

Inkerinsuomalaisten kielikontaktissa ratkaisevaa on ollut se, että suomen kielen käyttämiseen oli sodanjälkeisessä Neuvosto-Virossa hyvin vähän mahdollisuuksia. Inkeriläiset oli leimattu neuvostovastaisiksi »kansanvihollisiksi», ja heidän liikkumisvapautensa oli rajoitettu. He olivat tulleet Viroon luvattomasti, joten heitä uhkasi pahimmillaan maastakarkotus. Oli siis välttämätöntä salata suomalainen syntyperä mahdollisimman monelta, eikä äidinkieltä uskallettu käyttää julkisesti.

Virossa ei ollut kiinteitä inkerinsuomalaisia yhteisöjä, vaan inkeriläiset elivät hajallaan ympäri maata. Suomen kielen käyttäminen rajoittui lähinnä perhepiiriin, ja inkeriläisissä perheissäkin osa vanhemmista alkoi puhua lapsilleen viroa tai venäjää tasoittaakseen näiden tulevaa elämää. Moni yksin Viroon tullut inkerinsuomalainen perusti perheen virolaisen tai venäläisen puolison kanssa, jolloin kotikieleksi tuli itsestään selvästi viro tai venäjä.

Inkerinsuomalaisilla oli Viroon tullessaan jonkin verran kielivaikeuksia, sillä viron kieli ei ollut täysin ymmärrettävissä ilman totuttelua. Kielisukulaisuus kuitenkin helpotti kielen omaksumista, ja inkerinsuomalaiset pystyivät pitkälti nojaamaan äidinkieltensä sanastoon ja kielioppiin viroa puhuessaan. Jo muutaman kuukauden kuluttua he selviytyivät viron kielellä jokapäiväisessä elämässään. Viron kielen oppiminen oli kuitenkin alkanut vasta aikuisiällä, joten

harvat saavuttivat syntyperäisen puhujan veroisen viron taidon. Inkerinsuomalaisten viron kieli on ollut hyvin sujuvaa mutta kielipiillisesti ja varsinkin ääntämyksellisesti poikkeavaa.

Elämäntilanne Virossa pakotti inkerinsuomalaiset nopeaan kielenvaihtoon. Inkerinsuomalaisten jokapäiväisenä puhekielenä työpaikoilla ja muualla virolaisessa yhteiskunnassa oli viron kieli, ja ajan myötä viron puhumisesta tuli yhä luontevampaa ja automaattisempaa. Äidinkieli alkoi käytön puutteessa kuihtua ja hiipua, ja sen puhuminen muuttui kankeaksi ja epäsujuvaksi. Virossa oli tullut näiden ihmisten ensisijainen kieli.

1990-luvun kansallinen herätys on muuttanut inkerinsuomalaisten kielellistä tilannetta, ja kun suomea on ruvettu puhumaan yhä enemmän, on äidinkielen taito elpynyt ja palautunut. Inkerinsuomen murteen kannalta muutos on kuitenkin tapahtunut liian myöhään, sillä suomen kielen välittäminen toiselle ja kolmannelle inkeriläissukupolvelle ehti monesti katketa sodanjälkeisinä vuosina. Nuoremman polven edustajat eivät usein oppineet lainkaan puhumaan vanhempiensa äidinkieltä, tai oppiminen oli epätäydellistä. Myöhemmin monet heistä ovat kiinnostuneet vanhempiensa taustasta ja ovat halunneet opiskella suomea — mutta heidän suomen kielensä on vieraana kielenä opittua suomen yleis-kieltä, ei enää inkerinsuomen murretta.

Väitöskirjatutkimukseni kohteena on ollut edellä kuvattu inkerinsuomalaisten kielellinen tilanne Virossa: heidän kielenvaihtonsa ja erityisesti ne seuraukset, joita kielenvaihdolla on ollut äidinkielen säilymisen kannalta. Tutkin sitä suomen kieltä, jota inkerinsuomalaiset ovat puhuneet haastattelussa asuttuaan Virossa noin viisi

vuosikymmentä. Tutkin siis voimakkaassa kielikontaktitilanteessa muotoutunutta suomen kieltä — monella tavoin erilaista kieltä kuin se suomen kieli, jota me Suomessa puhumme.

Viron inkerinsuomi on siirtolaiskieli, joka on syntynyt inkerinsuomalaisten muutettua Virossa ja liittyttyä paikalliseen väestöön. Tällaiset kielet ovat usein hyvin sekakoosteisia, sillä siirtolaiset eivät muodosta samanlaista yhtenäistä vähemmistöryhmää kuin esimerkiksi alkuperäiskansat. Siirtolaiskielet eivät myöskään ole kovin pitkäikäisiä, vaan ne hiipuvat enemmistökielen paineessa. Viron inkerinsuomikin on ollut hiipumisvaiheessa, ja on kyseenalaista, voidaanko sitä pitää yhteisöllisenä kielimuotona. Ennemmin on kyse yksittäisistä inkerinsuomalaisista, jotka ovat säilyttäneet suomen kielen eri tavoin.

Tutkimusaineisto on koottu 1990-luvun alkupuolella, kun kansallinen herätys oli vasta tekemässä tuloaan. Tässä vaiheessa Viron inkerinsuomalaiset olivat keskenään hyvin erilaisia suomen kielen puhujia. Toiset olivat pystyneet pitämään äidinkieltään yllä vironkielisessä ympäristössään, mutta toisille suomeksi puhuminen oli muuttunut hitaaksi ja vaivalloiseksi. Monet puhuivat kyllä äidinkieltään sujuvasti mutta yhdistivät siihen runsaasti vironkielisiä aineksia.

Kieli on sosiaalinen ilmiö, ja normaalisti kieliyhteisö asettaa jonkinlaiset rajat sille, kuinka paljon puhujien välillä voi olla eroja. Yksilö ei voi poiketa liikaa yhteisöllisestä normista, koska muuten hän ei tule enää ymmärretyksi. Toisaalta normaalissa kieliyhteisössä yksilölliset kielelliset innovaatiot, vaikkapa uudissanat, voivat levitä puhujalta toiselle ja päätyä yleiseen käyttöön. Inkerinsuomalaiset eivät kuitenkaan ole Virossa muodostaneet tiivistä puheyhteisöä, ja kieltä koossa pitävät sosiaaliset normit ovat alkaneet höltyä. Inkeriläisillä ei ole aina itselläänkään selvää käsitystä

siitä, mikä on suomea ja mikä ei. Ei ole myöskään ollut yhteisöllistä kontrollia, joka olisi karsinut yksittäisten inkeriläisten uudennoksia tai virolaisia lainoja. Uudennokset eivät ole myöskään voineet levitä yksilöltä toiselle, vaan ne ovat jääneet pitkälti osaksi yksittäisten ihmisten puhetapaa. Inkerinsuomi on siis käytännössä hajonnut erilaisiksi yksilömurteiksi.

Kielikontaktitutkimuksessa on tärkeää ymmärtää, millaisen tutkimusaineiston kanssa ollaan kulloinkin tekemisissä. Myös inkerinsuomalaisten haastatteluista koottuun aineistoon liittyy monia erityispiirteitä, jotka ovat olleet määräämässä tutkimuksen suuntaa ja luomassa haasteita.

Suomen ja viron kontakti on ensinnäkin eräänlainen erikoistapaus kielikontaktien joukossa, sillä kohtaamisen osapuolina on kaksi läheistä sukukieltä, jotka ovat osittain samanlaisia mutta osittain hyvinkin erilaisia. Molemmilla kielillä on rikas taivutussysteemi, ja vastaavia kahden osittain samanlaisen mutta osittain erilaisen taivutusjärjestelmän välisiä yhteentörmäyksiä ei ole kovin paljon tutkittu. Kielikontaktitutkimus on ylipäätään usein keskittynyt sellaisiin kontakteihin, joissa kielet eroavat selvästi toisistaan.

Toiseksi inkerinsuomalaisten kielikontaktia mutkistaa se, että inkerinsuomen kanssa kontaktissa ei itse asiassa ole ollut viron kieli sellaisena, kuin virolaiset sitä puhuvat, vaan sellaisena, kuin inkerinsuomalaiset ovat sen omaksuneet. Inkerinsuomalaiset eivät ole voineet siirtää virosta omaan kieleensä muuta kuin sellaisia aineksia, joita ovat itse oppineet. Inkeriläisten puhuma viron kieli on niin sanottua oppijankieltä, ja heidän aikuisena omaksumansa viron kielioppi on erilainen kuin syntyperäisten virolaisten jo lapsuudessaan omaksuma

kielioppi.

Kolmas erityispiirre liittyy aineistosta tehtävien päätelmien yleistämiseen. Kielikontaktitutkimuksessa ei voida aina pyrkiä yleistettävyyteen siinä mielessä, että joidenkin yksilöiden puheen voisi olettaa edustavan laajemmin koko yhteisön kieltä. Viron inkerinsuomalaistenkaan haastattelu-puhetta ei voida tutkia yhteisöllisen kielimuotona, vaan tutkimuksen kohteena on joukko yksilöitä, jotka yhdistävät puheesaan suomen ja viron aineksia eri tavoin ja jotka hallitsevat äidinkiellensäkin eri tavoin. Väitöskirjassani olenkin määritellyt tutkimuskohteekseni yhden kielikontakteille ominaisen ilmiön, erikielisten taivutusainesten sekoittumisen. Yksilöiden tasolta en hae yleistettävyyttä kieliyhteisön suuntaan vaan toisaalle, kielikontakti-ilmöiden yleiseen teorianmuodostukseen.

Viron inkerinsuomalaisten haastatteluista koottu aineisto on hyvin monimuotoinen ja sekakoosteinen. Inkerinsuomen ja viron kontakti on tuottanut mutkikkaan kudoksen, joka punoutuu yksilöllisesti suomen ja viron aineksista. Hyvin usein inkerinsuomen ja viron elementit kietoutuvat erottamattomasti yhteen, niin että samassa sanamuodossa on sekä suomen että viron kielen ominaisuuksia. Kielelliset vaikutussuunnat vaihtelevat: joissain tapauksissa vaikuttavat enemmän suomen kielen piirteet, toisessa taas viron. Yksilöiden välillä on paljon eroja, ja samatkin puhujat voivat puhua haastattelussaan eri hetkinä eri tavoin.

Tällainen aineisto on ollut haaste. Se ei ole taipunut helposti analyysiin, eikä suomen ja viron tapaisten kielten kontaktin tutkimukseen ole ollut olemassa valmiita tutkimusmenetelmiä. Tutkimusta varten on pitänyt ensin kehittää työvälineet, joilla pystyy pureutumaan aineiston jäsentämi-

▷

seen. Työkalujen luomiseen olen tarvinnut uuden teoreettisen näkökulman. Aineisto on ollut tämän tutkimuksen pyörteessä eräänlainen lähtökohta ja päätepiste, ja analyysi on kietoutunut eri vaiheissa tiiviisti yhteen teoreettisen työn kanssa.

Inkerinsuomalaisten aineisto on tarjonnut minulle rikkaan, kiehtovan ja monita-

soisen tutkimusaiheen. Se on antanut paljon haasteita, jos kohta illoinkin niiden voittamisesta. Aineistosta olen myös ammentanut voimaa työn vaikeina aikoina: inkerinsuomalaisten haastatteluita kuunnellessani on vahvistunut käsitys siitä, että tämä aineisto ja näiden ihmisten puhuma kieli ovat tutkimisen arvoisia. ■

HELKA RIIONHEIMO *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1107. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.

Joensuun yliopisto, Suomen kieli ja kulttuuritieteet, PL 111, 80101 Joensuu
Sähköposti: *helka.riionheimo@joensuu.fi*